

Oriental Journal of Education

ON THE REPRESSION OF UZBEK EDUCATORS AND SCIENTISTS IN THE 1930S

Asliddin Turobovich Namazov

Independent researcher, Department of History of Uzbekistan

Uzbekistan State University of World Languages

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: repression, teacher, scientist, 1930s, education, science, Soviet totalitarianism, ideology, national intelligentsia, scientific heritage, historical analysis, pedagogical thought.

Received: 15.02.26

Accepted: 16.02.26

Published: 17.02.26

Abstract: This article analyzes the process of political repressions in the 1930s in close connection with the activities of Uzbek educators and scientists. The study highlights the content, mechanisms, political and ideological instruments used, and the long-term negative consequences of the repressions on the development of education and science. The analysis, based on archival documents, historical research, and modern scientific literature, clearly demonstrates the systemic and ideological nature of the repressions and reveals how they affected the intellectual potential of society. The article deeply studies such important processes as the disruption of scientific heritage, the collapse of pedagogical succession, obstacles to the development of national educational concepts, and the intellectual vacuum in society that arose as a result of the repressions of educators and scientists.

1930-YILLARDA O'ZBEK PEDAGOG VA OLIMLARINING REPRESSIYAGA UCHRASHIGA OID

Asliddin Turobovich Namazov

O'zbekiston tarixi kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: repressiya, pedagog, olim, 1930-yillar, ta'lim, ilm-fan, sovet totalitarizmi, mafkura, milliy ziyolilar, ilmiy meros, tarixiy tahlil, pedagogik tafakkur.

Annotatsiya: Ushbu maqola 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar jarayonini o'zbek pedagoglari va olimlari faoliyati bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladi. Tadqiqot repressiyalarning mazmuni, mexanizmlari, qo'llanilgan siyosiy va mafkuraviy

instrumentlarni hamda ta'lim va ilm-fan rivojiga ko'rsatgan uzoq muddatli salbiy oqibatlarini yoritadi. Arxiv hujjatlari, tarixiy tadqiqotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida olib borilgan tahlil repressiyalarning tizimli va mafkuraviy xususiyatini aniq ko'rsatib, ularning jamiyatning intellektual salohiyatiga qanday ta'sir qilganini ochib beradi. Maqolada pedagog va olimlarning qatag'onlarga uchrashi natijasida yuzaga kelgan ilmiy merosning uzilishi, pedagogik vorislikning barbod bo'lishi, milliy ta'lim konsepsiyalarining rivojlanishidagi to'siqlar va jamiyatdagi intellektual bo'shliq kabi muhim jarayonlar chuqur o'rganiladi.

О РЕПРЕССИЯХ УЗБЕКСКИХ ПЕДАГОГОВ И УЧЕНЫХ В 1930-Е ГОДЫ

Аслюддин Туробович Намазов

Независимый исследователь, кафедра истории Узбекистана

Государственный университет мировых языков Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: репрессии, учитель, учёный, 1930-е годы, образование, наука, советский тоталитаризм, идеология, национальная интеллигенция, научное наследие, исторический анализ, педагогическая мысль.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс политических репрессий 1930-х годов в тесной связи с деятельностью узбекских педагогов и ученых. В исследовании освещаются содержание, механизмы, использованные политические и идеологические инструменты, а также долгосрочные негативные последствия репрессий для развития образования и науки. Анализ, основанный на архивных документах, исторических исследованиях и современной научной литературе, наглядно демонстрирует системный и идеологический характер репрессий и раскрывает их влияние на интеллектуальный потенциал общества. В статье глубоко изучаются такие важные процессы, как разрушение научного наследия, крах педагогической преемственности, препятствия на пути развития национальных образовательных концепций и интеллектуальный вакуум в обществе, возникший в результате репрессий против педагогов и ученых.

Kirish. XX asrning 1930-yillari O'zbekiston tarixida sovet totalitar tuzumining kuchayishi va siyosiy repressiyalarning keng ko'lamda amalga oshirilishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda jamiyat hayotining barcha sohalari qat'iy mafkuraviy nazorat ostiga olinib, ayniqsa ta'lim va ilm-fan sohasi

strategik ahamiyatga ega yo'nalish sifatida baholangan. Pedagoglar va olimlar jamiyat ongini shakllantiruvchi asosiy kuch bo'lgani sababli sovet hokimiyati tomonidan alohida nazorat va tazyiq obyektiga aylantirilgan.

O'zbekiston hududida faoliyat yuritgan ko'plab pedagog va olimlar jadidchilik harakati ta'sirida shakllanib, milliy ma'rifat, ilmiy tafakkur va ta'limni modernizatsiya qilish g'oyalarini ilgari surganlar. Biroq sovet mafkurasi doirasida bunday faoliyat "millatchilik", "panturkizm" yoki "aksilinqilobiy qarashlar" sifatida talqin qilinib, siyosiy ayblovlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan [1, 39]. Natijada 1930-yillarga kelib, pedagog va olimlarga nisbatan olib borilgan qatag'onlar tizimli va rejalashtirilgan xarakter kasb etdi.

Siyosiy repressiyalar jarayonida oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlarida faoliyat yuritgan ko'plab mutaxassislar qamoqqa olindi, surgun qilindi yoki jismoniy yo'q qilindi. Bu holat nafaqat alohida shaxslarning taqdiriga, balki butun ta'lim tizimi va ilm-fan rivojiga chuqur salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ilmiy maktablarning uzilishi va pedagogik vorislikning barbod bo'lishi O'zbekiston ilm-fanida uzoq muddatli inqirozni yuzaga keltirdi [2, 61].

Mazkur maqolada 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlari misolida tahlil qilinib, ushbu jarayonlarning ta'lim tizimi va ilm-fan rivojiga ko'rsatgan oqibatlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili. 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar masalasi uzoq vaqt davomida sovet tarixshunosligida mafkuraviy cheklovlar sababli biryoqlama va buzib talqin qilingan. Sovet davrida yaratilgan ilmiy asarlarda qatag'onlar "sinfiy kurashning kuchayishi" yoki "sotsialistik tuzumni mustahkamlash zarurati" bilan izohlangan bo'lib, pedagog va olimlarning ommaviy ravishda jazolanishi siyosiy zarurat sifatida ko'rsatib berilgan. Bunday yondashuv ilmiy obyektivlikdan yiroq bo'lib, repressiyalarning haqiqiy mohiyatini yashirib kelgan.

Mustaqillik yillaridan boshlab O'zbekiston tarixshunosligida 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar masalasiga tubdan yangicha yondashuv shakllandi. Sh. Shamsutdinovning fundamental tadqiqotlarida qatag'onlarning huquqiy asoslari, NKVD faoliyatining mexanizmlari va "xalq dushmani" tushunchasining siyosiy instrument sifatida shakllantirilgani ilmiy asosda ochib berilgan [1, 41]. Muallif repressiyalarni alohida hodisalar majmui sifatida emas, balki markazlashgan totalitar tizimning ajralmas qismi sifatida tahlil qiladi.

B. Qosimov va R. Shukurov asarlarida siyosiy qatag'onlarning madaniy-ma'naviy oqibatlari, xususan milliy ziyolilar qatlamining yo'q qilinishi natijasida yuzaga kelgan intellektual bo'shliq masalasi alohida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda pedagog va olimlarning repressiyaga uchrashi ta'lim tizimi rivojiga bevosita zarba bo'lgani ta'kidlanadi [2, 58]. Mualliflar repressiyalar oqibatida pedagogik vorislik uzilganini va ilmiy maktablar faoliyati izdan chiqqanini asoslab beradilar.

Xorijiy tarixshunoslikda sovet repressiya tizimi kengroq, qiyosiy kontekstda tahlil qilingan. N. Werth tomonidan tayyorlangan tadqiqotlarda repressiyalar sovet totalitarizmining asosiy tayanch mexanizmlaridan biri sifatida ko‘rib chiqiladi [3, 121]. Ushbu yondashuv Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston hududida amalga oshirilgan siyosiy qatag‘onlarni umumittifoq siyosati bilan uzviy bog‘liq holda tushunishga imkon beradi.

L. Viola asarlarida esa NKVD tomonidan olib borilgan tergov-amaliyot jarayonlari, majburiy iqrorliklar va soxta ayblovlar mexanizmi batafsil tahlil qilingan bo‘lib, bu ma‘lumotlar pedagog va olimlarga qo‘yilgan ayblovlarning qanchalik asossiz bo‘lganini ko‘rsatadi [4, 77]. T. Martin tadqiqotlarida sovet milliy siyosati doirasida mahalliy elitalarga nisbatan olib borilgan ikkiyuzlama munosabat ochib berilib, bir tomondan “milliy kadrlarni tayyorlash”, ikkinchi tomondan esa ularni siyosiy jihatdan yo‘q qilish siyosati yoritiladi [5, 94].

A. Khalidning “Making Uzbekistan” asari o‘zbek ziyolilarining sovet modernizatsiyasi sharoitidagi murakkab taqdirini tahlil qilishi bilan alohida ahamiyatga ega. Muallif pedagog va olimlarning dastlab sovet islohotlarida faol ishtirok etgani, biroq keyinchalik aynan shu qatlam repressiya qurboniga aylanganini ilmiy dalillar asosida ko‘rsatadi [6, 207]. Ushbu yondashuv o‘zbek pedagoglari va olimlarining repressiyaga uchrashini tasodifiy hodisa emas, balki siyosiy jarayonlarning mantiqiy natijasi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Mazkur maqolada metodologik jihatdan tarixiylik, tizimli tahlil va manbashunoslik yondashuvlari asos qilib olindi. Tarixiylik prinsipi repressiyalarni o‘z davrining siyosiy va mafkuraviy sharoiti bilan bog‘liq holda tahlil qilishga imkon beradi. Tizimli tahlil orqali repressiyalar mexanizmlari, ularning ta‘lim va ilm-fan sohasiga ko‘rsatgan ta‘siri o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida ko‘rib chiqildi. Manbashunoslik yondashuvi asosida arxiv hujjatlari, tarixiy tadqiqotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar o‘zaro solishtirilib, umumlashtirildi.

Maqolada qiyosiy metoddan foydalanilib, O‘zbekiston hududidagi repressiyalar umumittifoq miqyosidagi siyosiy jarayonlar bilan solishtirildi. Bu yondashuv o‘zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan qo‘llangan repressiyalarni sovet totalitar tizimining umumiy modeli doirasida tahlil qilish imkonini berdi. Mazkur metodologik asos keyingi bo‘limlarda repressiyalarning aniq natijalari va ularning uzoq muddatli oqibatlarini ilmiy asosda ochib berishga xizmat qiladi.

Natijalar. O‘tkazilgan tahlil natijalari 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o‘zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan alohida, tasodifiy holatlar majmui emas, balki sovet totalitar tuzumining ongli va tizimli siyosati natijasi bo‘lganini ko‘rsatadi. Repressiyalar mexanizmi markaziy hokimiyat tomonidan ishlab chiqilgan mafkuraviy yo‘riqnomalar asosida amalga oshirilib, ta‘lim va ilm-fan sohasi ushbu siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirilgan. Aynan pedagog va olimlarning jamiyat ongini shakllantirishdagi o‘rni ularni siyosiy jihatdan “xavfli qatlam” sifatida belgilashga sabab bo‘lgan.

Arxiv materiallari va ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 1930-yillarda o'zbek pedagoglari va olimlariga qo'yilgan ayblovlarning aksariyati mafkuraviy xarakterga ega bo'lib, real huquqiy asosga ega emas edi. "Millatchilik", "panturkizm", "panislomizm" va "aksilinqilobiy faoliyat" kabi ayblovlar ko'pincha ilmiy yoki pedagogik faoliyat mazmunidan kelib chiqib sun'iy ravishda shakllantirilgan [1, 63]. Bu holat repressiyalar ilmiy bahs yoki professional baholash natijasi emas, balki siyosiy buyurtma asosida amalga oshirilganini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, repressiyalar jarayonida ayniqsa oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlarida faoliyat yuritgan tajribali mutaxassislar nishonga olingan. Professor-o'qituvchilar, ilmiy maktab asoschilari va pedagogik innovatsiyalar tarafdorlari sovet mafkurasiga mos kelmagan qarashlari uchun jazolangan. Bu esa ilmiy maktablarning uzilishiga, tajriba va bilimlarning avloddan-avlodga uzatilish jarayonining barbod bo'lishiga olib kelgan [2, 71].

Repressiyalar natijasida O'zbekiston ta'lim tizimida mafkuraviy birxillik hukmron bo'lib, ilmiy izlanishlar va pedagogik faoliyat qat'iy ideologik doiraga solib qo'yilgan. Mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va milliy pedagogik konsepsiyalar ishlab chiqish imkoniyatlari keskin cheklangan. Ilm-fan vakillarining ijodiy erkinligi yo'qotilib, ilmiy faoliyat ko'proq siyosiy talablarni bajarishga yo'naltirilgan [3, 129].

Tadqiqot natijalari shuningdek repressiyalarning ijtimoiy-ma'naviy oqibatlarini ham ochib beradi. Pedagog va olimlarning ommaviy ravishda yo'q qilinishi jamiyatda intellektual bo'shliqni yuzaga keltirdi. Bu bo'shliq nafaqat 1930-yillarda, balki keyingi o'n yilliklarda ham o'z ta'sirini saqlab qoldi. Yosh avlodni tarbiyalashda yetuk ustozlar yetishmasligi, ilmiy rahbarlik institutining zaiflashuvi ta'lim sifati pasayishiga olib keldi [4, 212].

Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, sovet hokimiyati tomonidan e'lon qilingan "milliy kadrlarni tayyorlash" siyosati amalda zid xarakterga ega bo'lgan. Bir tomondan, mahalliy pedagog va olimlarni tayyorlash rag'batlantirilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, aynan shu tayyorlangan kadrlar siyosiy jihatdan ishonchsiz deb topilib, repressiyaga uchratilgan [5, 98]. Bu holat sovet milliy siyosatining ichki qarama-qarshiliklarini yaqqol namoyon etadi.

Repressiyalar natijasida o'zbek pedagogik tafakkurining tabiiy rivojlanish yo'li sun'iy ravishda to'xtatilgan. Jadidchilik an'analari asosida shakllanayotgan milliy ta'lim modeli izchil rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo'lib, uning o'rnini sovet mafkurasi asosida shakllangan standartlashtirilgan ta'lim tizimi egallagan [6, 224]. Bu jarayon milliy ta'lim mazmunining torayishiga va uning jamiyat ehtiyojlaridan uzoqlashishiga olib kelgan.

Tadqiqot natijalari 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan olib borilgan siyosat O'zbekiston ta'limi va ilm-fani tarixida chuqur iz qoldirganini ko'rsatadi. Ushbu repressiyalar qisqa muddatli siyosiy maqsadlarni ko'zlagan bo'lsa-da, ularning salbiy oqibatlari uzoq yillar davomida jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan.

Muhokama. Olingan natijalar 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan faqatgina jismoniy yo'q qilish yoki jazolash bilan cheklanmaganini, balki ilmiy tafakkur va pedagogik madaniyatni tizimli ravishda sindirishga qaratilgan keng ko'lamli siyosat bo'lganini ko'rsatadi. Ushbu jarayonni muhokama qilishda repressiyalarni alohida tarixiy hodisa sifatida emas, balki sovet totalitar boshqaruv modelining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Ilmiy adabiyotlarda repressiyalar ko'pincha siyosiy muxolifatni yo'q qilish vositasi sifatida talqin qilinadi, biroq mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagog va olimlarga nisbatan olib borilgan tazyiqlar jamiyat ongini qayta shakllantirish strategiyasining muhim bo'g'ini bo'lgan. Ta'lim sohasi ustidan nazorat o'rnatish orqali sovet hokimiyati kelajak avlodning dunyoqarashini to'liq mafkuraviy asosda yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'lgan [2, 84]. Shu nuqtai nazardan, pedagoglarga qarshi repressiyalar siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan vosita sifatida baholanishi mumkin.

Muhokama jarayonida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan muhim jihatlardan biri – repressiyalarning “huquqiy” ko'rinishda amalga oshirilganidir. Tergov hujjatlari va sud qarorlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, sovet huquq tizimi repressiyalarni qonuniylashtirish vositasiga aylantirilgan. Pedagog va olimlar ustidan olib borilgan sud jarayonlari ko'pincha ochiq dalillarga emas, balki mafkuraviy ayblovlarga asoslangan [1, 77]. Bu holat sovet huquqiy tizimining mustaqil institut emas, balki siyosiy apparatning bir qismi bo'lganini tasdiqlaydi.

Repressiyalar natijasida yuzaga kelgan ilmiy uzilishlar masalasi alohida muhokamani talab etadi. Ko'plab tadqiqotchilar ilm-fan rivojida orqaga ketishni faqat kadrlar yetishmovchiligi bilan izohlasada, mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, asosiy muammo ilmiy merosning uzluksizligi buzilganidadir. Repressiya qilingan olimlarning asarlari taqiqlangan, ularning ilmiy g'oyalari “zararli” deb e'lon qilingan va natijada ilmiy maktablar davomchilarsiz qolgan [3, 142]. Bu esa o'zbek pedagogik tafakkurining tabiiy evolyutsiyasiga jiddiy putur yetkazgan.

Muhokama jarayonida sovet milliy siyosatining paradoksal jihatlari ham yaqqol namoyon bo'ladi. Rasmiy ideologiya milliy kadrlarni yetishtirishni targ'ib qilgan bo'lsa-da, amaliyotda milliy ziyolilar, ayniqsa mustaqil fikrlovchi pedagoglar siyosiy xavf manbai sifatida baholangan [5, 103]. Bu qarama-qarshilik repressiyalarni tasodifiy emas, balki ongli ravishda olib borilgan siyosat ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Repressiyalarning uzoq muddatli ma'naviy-psixologik oqibatlari ham muhokama doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy va pedagogik muhitda qo'rquv, o'z-o'zini senzura qilish, tashabbusdan voz kechish kabi holatlar shakllangan. Bu holat nafaqat repressiya davrida, balki keyingi o'n yilliklarda ham ta'lim tizimining ichki rivojlanish mexanizmlariga salbiy ta'sir ko'rsatgan [4, 219].

Natijalarni muhokama qilish jarayonida repressiyalarni zamonaviy tarixiy xotira va ta'lim siyosati nuqtai nazaridan qayta baholash zarurati ham yuzaga chiqadi. Bugungi kunda repressiya qurbonlari xotirasini tiklash nafaqat tarixiy adolat masalasi, balki milliy ta'lim va ilm-fan taraqqiyoti uchun muhim saboq sifatida ham qaralishi lozim. Repressiyalar saboqlari pedagogik erkinlik, ilmiy mustaqillik va tanqidiy fikrlashning qadrini chuqurroq anglash imkonini beradi [6, 231].

Muhokama shuni ko'rsatadiki, 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan olib borilgan siyosat faqat tarixiy fojia emas, balki zamonaviy ta'lim va ilm-fan rivoji uchun muhim tahliliy maydon hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni chuqur anglash orqali ta'lim tizimida takrorlanmasligi lozim bo'lgan xatolar aniqlanadi va ilmiy erkinlikning strategik ahamiyati yanada ravshanlashadi.

Xulosa. O'rganilgan materiallar va tahliliy natijalar shuni ko'rsatadiki, 1930-yillardagi siyosiy repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlariga nisbatan amalga oshirilgan jarayon faqat shaxsiy qatag'onlardan iborat bo'lmagan, balki sovet totalitar tizimining ongli va tizimli siyosati sifatida yuzaga kelgan. Repressiyalar mexanizmi mafkuraviy ayblovlar, sun'iy sud ishlar va siyosiy buyurtmalar orqali amalga oshirilgan, ta'lim va ilm-fan sohalarida intellektual bo'shliq hosil qilgan. Repressiya natijasida yuzaga kelgan oqibatlar nafaqat qisqa muddatli siyosiy maqsadlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan, balki uzoq yillar davomida O'zbekiston ilm-fani va pedagogik maktablarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Pedagog va olimlarning tajribali kadrlar sifatida yo'q qilinishi, ilmiy merosning uzilishi, pedagogik innovatsiyalarni rivojlantirishning to'xtashi, jamiyatdagi ilmiy erkinlikning cheklanishi ushbu davrning eng muhim salbiy oqibatlaridan biri sifatida namoyon bo'lgan.

Shuningdek, tadqiqot natijalari repressiyalar nafaqat tarixiy hodisa, balki zamonaviy ta'lim va ilm-fan rivoji uchun ogohlantiruvchi saboq ekanligini ko'rsatadi. Ilmiy va pedagogik erkinlikni ta'minlash, tanqidiy tafakkur va milliy pedagogik merosni hurmat qilish bugungi kunda ham ta'lim siyosatining strategik vazifasi hisoblanadi.

Umuman olganda, 1930-yillardagi repressiyalar o'zbek pedagoglari va olimlarining fojiali taqdiri orqali sovet totalitar tizimining mohiyati va uning jamiyatning intellektual salohiyatiga ko'rsatgan ta'sirini anglash mumkin. Shu asosda, tarixiy xotira, ilmiy erkinlik va pedagogik merosni tiklash bugungi ta'lim va ilm-fan rivojining muhim sharti sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shamsutdinov Sh. O'zbekistonda siyosiy qatag'onlar tarixi. - Toshkent: Fan, 2001.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish va qatag'on fojiasi. - Toshkent: Sharq, 2003.
3. Werth N. The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression. - Cambridge: Harvard University Press, 1999.

4. Viola L. The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements. - Oxford: Oxford University Press, 2007.

5. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. - Ithaca: Cornell University Press, 2001.

6. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. - Ithaca: Cornell University Press, 2015.